

НАРОДНА ЕТИМОЛОГІЯ ЯК СПОСІБ ПРОНИКНЕННЯ ЛАТИНІЗМІВ У «НАРОДНУ МОВУ» ХІХ ст.

У статті йдеться про особливості проникнення запозичених слів з латинської мови в «народну мову» ХІХ ст. На матеріалі лексикографічних, фольклорних та етнографічних джерел автор аналізує особливості народної етимологізації латинських лексем та висловів в англійській та українській мовах, досліджує культурні екстралінгвальні впливи на таку лексику.

Ключові слова: народна мова, етимологія, народна етимологія, запозичення, латинізм.

У сучасній науковій парадигмі надзвичайної актуальності набувають проблеми взаємозв'язку мови та культури, їхнього взаємопроникнення та взаємовпливу. До таких відносимо проблему дослідження проникнення запозиченої лексики в народну мову, адже такий вплив є особливою формою народної, або наївної, етимології, тобто надбання нових культурних смислів номінацій при переході з однієї мови в іншу.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у працях, які стосуються запозиченої лексики, існувала тенденція пов'язувати лінгвістичні питання з питаннями культури. Зокрема, І. А. Бодуен де Куртене в своїй розвідці «Мовознавство» зазначав, що за допомогою дослідження запозичених слів ми маємо змогу точніше відслідковувати та робити висновки про взаємний вплив культур однієї нації на іншу [2, с. 97].

Л. Блумфільд виокремлює діалектні запозичення та запозичення, що стосуються сфери культури, у тому випадку, коли запозичені явища надходять з іншої мови [1].

Запозичення може здійснюватися безпосередньо з певної мови або ж опосередковано через інші мови. Безпосереднє запозичення (не калькування) синтаксичних конструкцій можливе лише з близькоспоріднених мов. Досить поширеним при запозиченні, особливо з віддаленої мови, за посередництва інших мов, є помилкове відбиття вихідної форми. Серед запозичень, залежно від їхнього характеру, розрізняють варваризм, вкраплення, екзотизм, запозичені слова, інтернаціоналізм, іншомовні слова, кальку [8, с. 194].

Народна етимологія – назва, яку вживають (на протигагу науковій етимології) щодо фактів хибного розуміння походження або значення мовної одиниці, коли їй на основі випадкової

форми подібності або тотожності з іншою одиницею, знайомішою мовцеві, помилково приписують значення чи мотивацію, аналогічні цій останній. Вона ґрунтується на основі дії аналогії. Народна етимологія характерна для сприймання незрозумілих слів (іншомовних, застарілих та ін.) і, найчастіше, трапляється в мові дітей, малоосвічених людей. Дуже часто виникає між паронімами (паронімічна атракція), омонімами, рідше при полісемії [8, с. 402]. Як слушно розмірковує сучасний український етимолог Василь Лучик, народна етимологія, яка ґрунтується на основі дії аналогії до відомого слова в мові певного носія, є значно давнішою від наукової етимології: вона зародилася у свідомості мовців тоді, коли походження мотиваційно затемнених слів (іншомовних, архаїчних, діалектних тощо) пояснювали через їхній зв'язок з формально подібними, зазвичай неспорідненими, одиницями живого мовлення [6].

Своєю чергою складно не погодитися із Л. П. Крисіним, який зазначає, що велика кількість дослідників зауважують занадто вільне ставлення носіїв просторіччя до іншомовної лексики, що таке ставлення є результатом необізнаності з певними явищами або ж змістом певних іншомовних слів [5].

Отже, однією з форм народної етимології є запозичення та вільна інтерпретація наукових, релігійних та інших термінів та висловів, в англійській метамові лінгвістики – False-learned words, з інших мов, переважно з латини. Такі лексеми входять у народну мову, змінюючи своє початкове значення, залишаючи у своїй семантиці лише натяк на нього.

Серед запозичень із латини у народну мову переважну більшість становить запозичена лексика правничої сфери, релігійна лексика та рідше

номінації, які стосуються побутової та повсякденної сфери.

До групи латинізмів, які потрапили в народну англійську, належить номінація *hizy-prizu*, що є спотвореним латинським юридичним терміном *Nisi prius* [12, р. 29], використовується на позначення крутіства, сутяжництва, бюрократії, шахрайства. Виступаючи як прикметник, має негативну конотацію, характеризує дії чи справи, які вимагають судового розгляду або є суперечливими. У контексті розгортання семантики лексема стає частиною фразеологізму *to be at hizy-prizu* та використовується для характеристики людини зі значенням «сварливий, причепливий, уїдлиний». Латинський вислів *memento mori* («пам'ятай про смерть») втілюється в англійських діалектах у формі множини іменника *momenty-morries*, зі значенням «скелети». Номінація має артефактуальну семантику та позначає маленький декоративний предмет, який має зображення скелета або ж іншого символу смерті: *I make as good use of it as many a man doth of a Death's-head or a memento mori*.

Латинський вислів *volens volens* віднаходить свою реалізацію в діалектах як *nolus-bolus*, *nolum-wolum*, *hoylens-voylens*, *oilins-boilins*: *I be gwain nohis bolus. Here us must baide, nolum wolum, Blackmobe Chiistowell* [13 (4), р. 291]; *A mother sending off an unwilling child to school will say: Oilins-boilins, but thee shall go* [13 (4), р. 343] зі значенням «не має значення, подобається чи ні».

Компонент латинської формули *In Nomine Patris* використовувався для номінування звертання священика до святої трійці перед проповіддю. У народній мові *Nominy* має такі значення: 1) порожня балаканина, дурниця, базікання; 2) довга нескладна оповідь; 3) багатослівна, втомлива розмова; 4) римована формула або примовка: *A knitting nominy used by girls in Northamptonshire is as follows : Needle to needle, and stitch to stitch, Pull the old woman out of the ditch. If you ain't out by the time I'm in, I'll rap your knuckles with my knitting-pin*. У регіоні Лінкольншира лексему використовують на позначення довгої та втомливої розмови; вона часто заміняє номінанти *normily* та *liomily*, які мають значення «проповідь; пастирське повчання; повчання, наставляння (особливо нудне); нотація; моралізування; повчальна бесіда» [10, р. 584].

Словник англійських діалектів Дж. Райта фіксує лексему *nominee* [no'niini.] як частину професійного жаргону працівників мергельних ям: *Chs. I suspect Leigh is in error in this explanation and that the 'nominee,' oras I think it*

should be written 'nominy,' referred to the words the men shouted and not to the person who gave the money; Chs. The giver of a present to the lord of the pit for himself and his men, is called the 'nominee,' and when the money is spent in drink afterwards at the public house, the lord and his men 'shout' the name of the nominee [13 (4), р. 291]. Значення порожньої балаканини репрезентує ще одна номінація, запозичена із латини. *Paddy-noddy, or Parinody*, є спотвореним латинським висловом *Pater noster*. *Paddy-noddy*. Може вживатися у формі *padi-noddy* [padi-nodi.], дуже часто усикається до *paddy*: *A lang paddynoddy about nought; n.Yks,e.Yks. He gat up li mak a speeach, bud sike a paddy-noddy. Ah nivver heead afooar. m.Yks.' w.Yks.; w.Yks., n.Lin. The lawyer begun to tell a straange paddj'-noddy aboot a chap thaay call'd Bywater* [13 (4), р. 406]. Номінація також може переходити у сферу емоцій та уживається на позначення здивування, розгубленості, зниклої, порівняймо з діалектним *paddywatch* «стурбованість», зустрічається у формах *parinody, palinody* [13 (4), р. 424–435].

У праці Марі Райт зафіксовано лексему *vady* [12, р. 30], яка є скороченою формою *vade tecum*, має артефактуальну семантику та позначає маленький шкіряний циліндр, у якому розміщували змінний одяг та інші речі для подорожі: *Dev. Got something in my vady, that will make your pretty eyes flash, it. Perljcross* [13 (6), р. 335].

Лексеми латинського походження потрапили в англійську мову в різні періоди. Деякі з них з'явилися у староанглійський період мови. Наприклад: прикметник *sicker* має також форми *siccar, siccer* зі значенням безпечний, у староанглійський період має форму *sicor, secure, certain*, походить від латинської номінації *securus*, «маленький стіл», у староанглійський період має форму *tæfl*, шахівниця, походить від латинського слова *tabula* «дошка».

Номінація *rabiator (rubiator; rubiatour)* («жорстокий розбійник, крадій, шкідник») походить із низької латини (Low Lat.) та має в своїй основі лексему *rabiator* «жорстока людина» [13 (5), р. 3]: *Sc. The Ilieland rabiator's cum, HisLop Anecdote; Quhais presence ... terrifiet baith thief and tratour. With allunrewlie rubiatour*. Схоже походження має слово *bone*, може функціонувати у формах *bourne; bun* зі значенням «обирати землю для осушення, вимірювати прямою лінією»: *A boy, who was assisting in measuring a piece of land, was directed to place one stick in a line with another; when he said, I've got a good eye, I can bun it well*. Номен розвиває свою семантику, стаючи частиною композити *boning-stick* («інструмент,

який використовується для того, щоб вимірювати глибину каналів чи інших утворів у землі»). Номінація запозичена через старофранцузьку *de banner* (суч. *borner*), «*garnir un terrain de bornes pour en marquer la limite*» (у низькій латині *bodina* позначає укріплений кордон Римської Імперії) [13 (1), р. 336]. Лексема *almeeu* «шафа для зберігання продовольства чи пожертв у холоді, таких, які, наприклад, передбачені для роздачі милостині» утворена від Low Lat. *armaria, almaria* «скриня для зберігання зброї»: *Almery, aumbry, to put meats in, unes almoires* [10, р. 7]. Лексема, яка стосується номенклатури гри *billyard*, походить від французького *billard*, що використовувалось на позначення вигнутої палиці, якою били по мячу, у низькій латині *billardus*, де компонент *billa* = *pila* «м'яч» [10, р. 61].

Англійська народна номінація *souter* на позначення чоботаря утворилася від О. Е. *sutere*, з Lat. *sutor; sollar*, «верхня кімната чи горище» – О. Е. *solor*, «горище, верхня кімната», походить від латинського *solarium*, «тераса» [12, р. 66]. Фітонім *affodil* (зустрічається у формах *affrodile, affrodille, th'affodille* чи *asphodill flower*) є аналогом літературного *daffodil* та походить із середньолатинського *affodillus* [12, р. 85].

Обрядово маркована лексема *pace-egging* у північних регіонах Великої Британії позначає звичай під час святкування Великодня. У зовнішній формі номінація зберігає середньолатинський компонент *pascha* «єврейська паска». В англійській літературі номінація фіксується починаючи із XV ст. у формах *pace* або *paas*.

Можна виокремити також групу народних слів латинського походження для так званого церковного ужитку: *cirage-money*, «церковні тарифи», інша народно-архаїчна назва – *wax-shot*, «свічковий збір, гроші, які обов'язково вносились як платня за воскові свічки у церквах» (від лат. *ceragium*) [12, р. 107]; *calends* – народна назва проходу, який веде до входу у церкву (від лат. *kalenda*) [12, р. 107]; *anthymn* – назва пісень і гімнів (від лат. та гр. *antiphona*) [10, р. 10]; *credence table* – маленький столик, на якому розміщують чаші для причастя (н. лат. *credentia*, «шафа»); *crowd* – склеп (спотворене *crypt*) (ст. фр. *crote*; пр. *crota*; порт. *gruta*; іт. *grotia*; фр. *grotte*; англ. *grot, grotto*, від лат. *crypta*, «заховане місце») [10, р. 116]; *abbis* – «саккос (вид стихаря) – біле одягання, риза, яку одягали священники», мотивується латинським колоративом *albus*, «білий» [9, р. 5].

Деякі латинські запозичення потрапляють у народну англійську через давньоскандинавську мову: *almous, aumous* – «гроші чи їжа, які

надаються як благодійність, маленька порція чогось» (дск. *almusa*), у літературній англійській мові номінація представлена як *alms* – «милостиня», у давньоанглійській *aelmysse, aelmesse*. Лексема походить із народної латини *alimosina*. Лексема *scribe*, «писати», утворена від дск. *skrifa*, що своєю чергою є запозиченням лат. *scribere*.

Характерним є також утворення шляхом запозичення юридичних термінів: *mittimus* – «виклик до суду, повідомлення про звільнення, звільнення з військової служби»: *Poor fella, ah pity yon man, ah du really: t 'landlord's sent him hiz mittimus to leeav; siserary* – «жорстока сварка, сильний удар», номінація є діалектним спотворенням латинського юридичного терміна *certiorari*: *I have gi'en the dirty slut a siserary*.

Українському народному лексикону більш притаманні запозичення із німецької та польської мов. Латинізми потрапляють у народне мовне середовище переважно через польську мову та широко представлені у сферах релігійної та юридичної лексики, іноді використовуються на позначення побутових реалій і понять.

Приміром, у «Галицько-Руських народних приповідках» Івана Франка зустрічаємо народне порівняння «*Пе як бібула* (Льв.)» з авторським коментарем «*Кепкують із п'яниці, якого не раз називають просто бібулою. Латинське слово bibulous справді значить п'яниця*». За даними етимологічного словника української мови, лексема *бібула* може зустрічатися у формі *бебуля* та має значення «обгортковий папір; промокальний папір». Номінація була запозичена через польську мову у XVIII ст.: *bibula* – «промокальний папір», та походить від латинського *charta bibula* «вбираючий (папір)», похідного від *bibo* «п'ю» [4 (1), с. 190]. Наприкінці XIX та початку XX ст. лексема набуває статусу жаргонізму і починає використовуватись на позначення нелегальної літератури, листівок [7]. В етимологічному словнику польської мови Й. Карловича наведено лексеми *bibosz, biba, bibula* зі значенням «п'яниця, пияк» [11]. Номінація *оказія* потрапляє в українську мову з латини через польську: лат. *occāsio* – «можливість», п. *okazja*, ч. *okaze*, слц. *okazia*, болг. *оказион*, схв. *оказија, okazjiон*, слн. *okazija* [4 (4), р. 168]. У народній мові лексема функціонує зі значенням «гостина»: *Був на okazji* (Наг.). *Був у гостині. 4. Там така okazji була, що їсти й пити давали* (Дрог.). *Говорять про принагідну гостину* [3]. У І. Франка лексема також функціонує зі значенням добра нагода: *Оказія злодієм робит* (Наг.). *Оказія – латинське слово occasion – добра нагода*.

У значенні «божевільня» використовується лексема піяри: *Так гий би сі з піярів вирвав* (Жидач.). І. Франко пояснює походження номінації історичним фактом того, що в XVII–XVIII ст. дуже поширений у Польщі орден латинських монахів піяристів (*Fratres scholarum piarum*) здійснював патронат над божевільнями [3].

До лексики релігійного походження відносимо слово *миша* – «Служба Божа»: *Вже ні миши тай по відриганню* (Кольб.). У латинській мові слово функціонувало як *missa*. Іменник походить від середньолатинського слова *missa*, яке своєю чергою функціонувало як компонент формули *Ite, missa est* – «Ідіть, Вас відпущено» [3]. В народній українській номінація набуває іронічних конотацій.

Лексема *пеня* з первинним значенням «штраф за невиконання зобов'язань; докір, незадоволення, скарга» потрапляє у народну мову зі значенням «біда, лихо, напасть»: *Як дасть Бог пеню, то не стрихує* (Мшан.). *Сказала одна невістка почувши про свою знайому, що вмерла лишивши семеро дітей. Бодай тя піня взяла!* (Дид.) [3]. Латинське *roena* використовувалось на позначення кари, покарання: *roena capitalis* – «смертна кара».

Лексему *бревітер* І. Франко пояснює як *латинське слово, в устах люду останок старого польського канцелярійного язика: Я му бревітер в очи то скажу*» (Дил.) [3]. Саме слово *бревітер* є калькуванням латинського *breviter* – «коротко» та походить від *brevis* – «короткий».

Відомий латинський вислів *Pater noster* реалізується у жebraцькій приповідці – переробці із польської мови: *Венци пацєру венци хліба* (Будз.). В оригіналі *Pater noster* – «Отче наш». У контексті цього вислову І. Франко наводить ще одну народну номінацію: *Як а́мїнь у па́цьири, так ті то́то не мине́* (Наг.), з поясненням: «“Пацьир” – із латинського “pater” – перше слово молитви *Pater noster*, яка кінчиться словом “амінь”. Приповідкою висловлено неминучість якогось наслідка, бо з молитви так само як із пісні, слова не викидають, і хто говорить сю молитву, мусить сказати й а́мїнь» [3]. Сама ж лексема *ате́н а́мїнь* входить в українську народну мову із значенням кінця: *Та ще ти не а́мїнь!* (Наг.) *Знач. Ще не кінець, ще не гинеш* [3].

Отже, можна зазначити, що запозичена з латини в народну мову лексика підпадає під дію народної етимології, тобто починає використовуватись на позначення специфічних для певної народної мовноспільноти реалій. У запозиченнях із латинської мови переважає релігійна та юридична термінологія. Семантика вторинних номінацій безпосередньо пов'язана з лінгвокультурними особливостями первинної латинської номінації. Потрапляючи в народну мову, латинізми утворюють специфічні значення та набувають особливих конотацій, для реконструкції яких необхідне поєднання даних про латинські основи з екстралінгвальними чинниками нового мовного оточення.

Список літератури

1. Блумфілд Л. Язык / Л. М. Блумфілд. – М. : Прогресс, 1968. – 608 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И. А. Языкознание / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. Т. II. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 96–117.
3. Галицько-руські приповідки : у 3 т. / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1. – 832 с.; Т. 2. – 818 с.; Т. 3 – 699 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1982–2006. – Т. 1. – 6.
5. Крысин Л. П. Лексико-семантические процессы в социолингвистическом аспекте / Л. П. Крысин // Диахроническая социолингвистика / ред. В. К. Журавлев. – М., 1993. – С. 162–175.
6. Лучик В. В. Народна і наукова етимологія топонімів України / В. В. Лучик // Магістеріум. – Вип. 50 : Мовознавчі студії. – 2013. – С. 50–59.
7. Підкуймуха Л. М. Школярський жаргон у мовленні міжвоєнного Львова / Л. М. Підкуймуха // Наукові праці [Черно-
8. морського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Мовознавство. – 2014. – Т. 221, вип. 209. – С. 68–73.
9. Українська мова : енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
10. Jamieson J. An etymological dictionary of the Scottish language; to which is prefixed, a dissertation on the origin of the Scottish language / John Jamieson. – Reprint : London : Forgotten Books, 2013. – Vol. 1–2.
11. Palmer A. S. Folk-etymology: a dictionary of verbal corruptions or words perverted in form or meaning, by false derivation or mistaken analogy / Abram Smythe Palmer. – New York : Johnson Reprint, 1969. – 664 p.
12. Słownik języka polskiego / red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki. – T. I–VIII. – Warszawa, 1900–1927.
13. Wright E. M. Rustic Speech and Folk-lore / Elizabeth Mary Wright. – London : Humphrey Milford Oxford University, 1913. – 342 p.
14. Wright J. The English Dialect Dictionary. Volumes I–VI / J. Wright. – Oxford: University Press, 1898–1905.

O. Palchevska

FOLK ETYMOLOGY AS A WAY OF PENETRATION OF LATIN BORROWINGS INTO 19th CENTURY VERNACULAR LANGUAGE

The article deals with the peculiarities of Latin borrowings penetration into the 19th century's vernacular. The author analyzes the features of etymologization of the vernacular Latin words and expressions in English and Ukrainian based on the lexicographical, folklore, and ethnographic sources; examines cultural and extralinguistic influences on such lexicon.

A borrowing can be made directly to a particular language, or indirectly through other languages. A false reflection of the original form very commonly occurs in the process of borrowing, especially when the lexemes are borrowed from not a closely related language.

Folk etymology characteristics of obscure words (foreign, old, etc.) perception often occurs in the language of children or poorly educated people. The latter appeared when the motivational origin of words was hard to explain and the words were reconstructed through their formal relationship with familiar nominations.

Thus, a borrowing and free interpretation of scientific, religious, and other Latin terms and expressions (in English linguistics terminology, 'false-learned words'), into other languages is a form of folk etymology. These words are included in the vernacular, changing its original meaning and leaving only a semantic hint of it.

Among Latin borrowings into vernacular, the majority of loanwords are taken from the legal and religious spheres, though some relate to household and everyday spheres.

Keywords: vernacular language, etymology, folk etymology, borrowing, Latin borrowing.

Матеріал надійшов 23.09.2016

УДК 811.161.2+811.163.1“17”

Передрієнко В. А.

УКРАЇНСЬКА І ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ. У ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ МИТРОФАНА ДОВГАЛЕВСЬКОГО

У статті зроблено спробу подати стислий огляд відбиття у творах Митрофана Довгалецького процесів функціонування і розвитку староукраїнської літературної мови кінця XVII – першої половини XVIII ст. Звернуто увагу на проблеми стилізованого розвитку і явища мовного нормування, зумовлені і регульовані цим розвитком.

Ключові слова: драми, інтермедії, кінець XVII – перша половина XVIII ст., Митрофан Довгалецький, стилізований розвиток, українська мова, церковнослов'янська (слов'яноукраїнська) мова.

В історії української літератури і літературної мови Митрофан Довгалецький відомий як автор рукописної поетики «Нортус роетікус» («Сад поетичний»), що вперше була опублікована 1973 р. в перекладі В. П. Маслюка [див.: 5],

двох драм – різдвяної «Комическое дѣйствіе, въ честь, похваленіе и прославленіе ... црю царей Хр(с)ту Г(с)пду ... четирма явленіи изображенное», написаної 1736 р., та великодньої «Въласотворній вбразъ члвколюбія Бжїя, вьсемирной